

Başlık/ Title: Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti

Yazarlar/ Authors

Fatma SARIASLAN

ORCID ID

0000-0002-9295-6477

Bu makaleye atıf için: Fatma Sariaslan, Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.6 (2019): 1-32.

To cite this article: Fatma Sariaslan, Palestinian Conflict and Turkey: A Balance Policy, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.6 (2019): 1-32.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 11.09.2019

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26.12.2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2019

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Yazar: Fatma SARIASLAN*

Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti

Özet: Ortadoğu coğrafyasının büyük bölümüne uzunca bir süre hâkim olan Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulan Türkiye, bölgede kronikleşmiş bir sorun olarak günümüze dek uzanan Filistin meselesi ile her zaman ilgilenmiş ve bu sorun Türk dış politikası açısından her dönem önceliğini korumuştur. Türkiye, Filistin meselesinde Arap ülkelerinin iddialarını daha kabul edilebilir bulmakla birlikte, sorun ekseninde ortaya çıkan olaylarda gerek Batı ile gerekse İsrail ile olan ilişkilerine zarar vermekten kaçınmıştır. Türkiye İsrail ve Filistin arasındaki kriz dönemlerinde Filistin'in lehine pozisyon almasına rağmen, bölgedeki tek gayrimüslim devlet olan İsrail'le ekonomik ve sosyal etkileşimler de dâhil olmak üzere neredeyse tüm boyutlarda ilişkilerini sürdürmüştür. Bu makalede, Türkiye'nin Filistin sorununa ilişkin politikasının temelde taraflar arasında bir denge gözetilerek belirlendiği ileri sürülmektedir. Çalışmada ayrıca, yetmiş yıldan fazla bir süredir devam eden süreçte Türkiye'nin Filistin sorununa ilişkin tutumunun ve bu soruna ilişkin izlediği politikaların inişli çıkışlı seyrine paralel olarak İsrail ile ilişkilerinin gelişimine ilişkin de genel bir projeksiyon sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Filistin Sorunu, Türkiye-İsrail İlişkileri, Denge Politikası.

Palestinian Conflict and Turkey: A Policy of Balance

Abstract: Turkey, as a country built on the heritage of the Ottoman Empire dominated most of the Middle East region for a quite a big part time, has always been interested in Palestinian conflict which has been a chronic problem in the region until today and this issue has always been a priority in its foreign policy. Although Turkey finds the claims of Arab countries more acceptable in the Palestinian conflict, Turkey has avoided damaging relations with both the West and Israel in the events regarding the issue. Despite siding with Palestine in times of crises between two countries, Turkey has maintained its relations of nearly all dimensions including economic and social interactions with Israel, which is the only non-Muslim state in the region. In this article, it is claimed that the policy of Turkey towards Palestinian conflict has primarily been designated upon a balance between the parts of the question. The study also provides a general projection of the development of relations with Israel, in parallel with the ongoing process of Turkey's position on Palestinian conflict and the fluctuant policy pursued on this issue.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Palestinian Conflict, Turkish-Israel Relations, Balance Policy.

* Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, fatma.sariaslan@btu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9295-6477>.

Giriş

Ortadoğu, gerek kültürel unsurlar gerekse ortak tarihsel geçmiş açısından Türkiye için en hayati bölgelerin başında gelmektedir. Ancak bu bölge, köklü tarihsel geçmişi ve ortak kültürel kodlarına rağmen Türkiye tarafından uzun yıllar ilgi alanının dışında tutulmuştur. Atatürk döneminde bölgedeki lkelerle ilişkilerini “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesine göre temellendiren ve görece daha özerk bir bölge politikası izleyen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde genel anlamda bölgeye yönelik olarak Batı eksenli bir politika izlemiştir. 1948’den itibaren ise Türkiye açısından Ortadoğu, yeni bir bölgesel aktör olarak ortaya çıkan İsrail ile de komşuluk ilişkileri içerisinde olduğu bir bölge konumu kazanmıştır. Uluslararası siyasette güç dengesinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından sürdürüldüğü Soğuk Savaş Döneminde, ulus devlet kimliğini kazanan bölge ülkelerinin yanı sıra 1948’de İsrail’in kurulmasıyla birlikte bölgede çok sayıda savaş ve çatışma yaşanmıştır.¹ Bölgede kronikleşmiş olan çatışmaların temelinde Filistin sorunu bulunmaktadır. Türkiye’nin bu soruna ilişkin İsrail ve Filistin nezdindeki siyasetinin incelendiği bu çalışma, konjonktürel olarak değişen ölçeklerde de olsa Türkiye’nin her zaman Filistin meselesi ile ilgilendiğini vurgulamaktadır.

Makalede ncelikle, İsrail’in kurulduğu 1948’den günümüze dek Türk dış politika karar alıcılarının bu mesele özelinde izledikleri siyaset, sorunun derinleşmesinde önemli kilometre taşlarını teşkil eden sıcak savaşlar (1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları) ekseninde ele alınmaktadır. Daha sonraki dönemler açısından Türkiye’nin soruna ilişkin siyaseti, Türk dış politikasının genel anlamda bölgeye yönelik yönelimi çerçevesinde incelenmektedir. Bu bağlamda 1980’li ve 1990’lı yıllarda soruna ilişkin Türk dış politikası bu makro çerçevede ele alınmakla birlikte, İsrail’in işgal altındaki Filistin topraklarında yürüttüğü muhtelif operasyonlar bağlamında Türkiye’nin politik tutumu da ele alınmaktadır. Bunlara ilaveten özellikle Türkiye’nin Filistin sorununa ilişkin politikaları, 2000’li yıllardan günümüze İsrail’in Türkiye ile ikili ilişkilerinde yaşanan olumlu olumsuz gelişmeler ekseninde de değinilmektedir. Özetle çalışmada, yetmiş yıldan fazla bir süredir devam eden süreçte Türkiye’nin Filistin sorununa ilişkin tutumunun ve bu soruna

¹ “II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren 1990’lara kadar süren dönem, iki önemli güç olan ABD ve SSCB arasında herhangi bir sıcak savaş yaşanmaması nedeniyle hâkim paradigma açısından *Soğuk Savaş Dönemi* olarak adlandırılrsa da, 1948’de İsrail’in kurulması ile Ortadoğu bölgesi için sıcak savaşların yoğun olarak yaşandığı ve bu tarihten itibaren şiddetin hiç yok olmadığı bir ‘Sıcak Savaş Dönemi’ başlamıştır.” Bkz. Fatma Sarıaslan, *Türkiye-Ortadoğu İlişkilerin Ekonomi Politikası* (Ankara: Hece Yayınları, 2017), 124.

ilişkin izlediği politikaların inişli çıkışlı seyrine paralel olarak İsrail ile ilişkilerinin gelişimine de genel bir projeksiyon sunulmaktadır.

Kuramsal Çerçeve: Denge Politikası

Makalenin kuramsal çerçevesini oluşturan denge politikası veya denge siyaseti, realist okulun önde gelen kavramlarından biri olarak öne çıkmaktadır. En genel anlamıyla uluslararası ortamda baskın güç veya tehdide karşı diğer güçlerle ilişkilerini konumlandırmak olarak tanımlanabilecek dengeleme (*balancing*) kavramı daha çok “güç dengesi” kavramsallaştırmasına ilişkin olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası sistemdeki mevcut “güç dağılımındaki denge” (*equilibrium*) anlamında kullanılan dengeleme, belirli bir devletin veya devletlerin gücünün başka bir devlet veya devletlerin gücü tarafından dengelendiği durum olarak anlaşılmaktadır.² Klasik realizmin 20. yüzyıldaki en etkili teorisyenlerinden Hans J. Morgenthau, bir devletin kendisinden görece daha güçlü olan bir diğer devlete karşı dengelemeyi iki şekilde gerçekleştireceğini öne sürer: Güçlü olan devletin gücünü azaltmak ya da kendi gücünü artırmanın yollarını aramak.³

Güç dengesi kavramı, yapısal realist/neo-realist teorisyenlerin de başat kavramlarından biri olmuştur. Klasik realizmin güç maksimizasyonunu önceleyen yaklaşımının yerine, devletlerin temel kaygısının sistemdeki kendi konumlarını idame ettirmek dolayısıyla da güvenliklerinin maksimizasyonu olduğunu ileri süren neorealizm akımının temel kuramcılarından Kenneth Waltz, bu sebeple devletlerin güçlü tarafa katılmaktan ziyade (*bandwagoning*) daha az güçlü olanlarla işbirliği içerisinde olacaklarını yani dengeleme politikası izleyeceklerini ileri sürer. Waltz bir “güç dengesi teorisi”nin asgari seviyede hayatta kalmak ve azami seviyede evrensel egemenliği tesis etmek için faaliyette bulunan devletlerin hedeflerine ulaşmak için uygun araçları kullanma çabalarının sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Söz konusu çabaları iki grupta inceleyen Waltz, dâhili çabaların ekonomik imkânların ve askeri gücün arttırılması gibi faaliyetleri içerdiğini, harici çabaların ise dâhil olunan bir ittifakın güçlendirilmesi ve genişletilmesi veya karşı olunan bir ittifakın zayıflatılması ya da daraltılması gibi eylemleri içerdiğini ileri sürmektedir.⁴

² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (Bursa: Mkm Yayınları, 2008), 291.

³ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York, Alfred A. Knopf, Inc. 1962), 178.

⁴ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Long Grove: Waveland Press, 1979), 118.

Öte yandan literatürde denge kavramı sadece “güç dengesi” bağlamında kullanılmamakta, 1990’larla birlikte formüle edilmeye başlanan ve devletlerin dış politikalarının analizinde bütüncül bir yaklaşım izlenmesini öneren bir yaklaşım olan neoklasik realizm akımında da başvurulan bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Yapısal realizmin temel varsayımlarını kabul eden ve belirli dış politika davranışlarını, sistemik unsurlar ve yerel dinamiklerin belirleyiciliklerinin bir sentezi olarak ele alan, ancak çözümlemelerinde daha çok devlet seviyesindeki etkenleri öne çıkaran neoklasik realizm sistemik bir uluslararası ilişkiler teorisi olmaktan çok, genel bir dış politika kuramı olarak değerlendirilmektedir. Çoğu zaman yapısal realizm yaklaşımı içerisinde değerlendirilmekle birlikte, devletlerin gücü değil tehdidi dengelediği iddiası ve devlet yöneticilerinin tehdit algılamaları gibi uluslararası yapı ile devlet davranışı arasında konumlanan bir etkeni kabul etmesi hasebiyle neoklasik realizmin öncülerinden biri olarak kabul edilen Staphen M. Walt’un “tehdit dengesi” teorisi de bu bağlamda zikredilebilir.⁵ İttifakları dengeleme ve peşine takılma olarak ikiye ayıran Walt’a göre devletler Kenneth Waltz’un ileri sürdüğü gibi gücü en fazla olan devlete karşı değil en fazla tehdit algılanan devlete karşı ittifak kurma yoluna başvurmaktadırlar.⁶

Bu bağlamda güç dengesi kavramının genel olarak realizm akımında bir denge durumuna ilişkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, dengeleme kavramı uluslararası güç dağılımındaki nesnel durumu ifade etmekten öte, bir denge tesis etmek ya da mevcut durumda var olan bir dengeyi sürdürmeye yönelik politikaya da işaret etmektedir. Dengelemenin bir durumu ifade eden güç dengesi kavramından farklılaşarak, bu anlamıyla kullanıldığı durumda daha ziyade “güç dengesi politikası” veya “denge politikası” olarak adlandırılması söz konusudur.⁷ Bu çerçevede Türkiye’nin Filistin sorununa ilişkin politikalarının anlaşmazlığın tarafları arasında bir denge gözetilerek belirlendiğini ileri süren bu çalışmada, “denge politikası” kavramı bu anlamda kullanılmaktadır.

Filistin Sorunun Ortaya Çıkışı ve Türkiye’nin Politika Arayışı

Türkiye’nin Filistin meselesine dair politikasının temel özelliği İsrail ve Filistin tarafları arasında bir denge siyaseti güdülmesinde açığa çıkmaktadır. Bir taraftan İsrail ile ilişkilerin sürdürülmesini diğer taraftan ise uluslararası siyasi platformlarda meselenin Filistin lehine desteklenmesini içeren bu

⁵ Eyüp Ersoy, “Realizm,” der. Ramazan Gözen, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 179-180.

⁶ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances* (New York: Cornell University Press, 1987), 21.

⁷ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 294.

denge politikası, birbiriyle çelişen unsurlar içerdiği yönünde tespitlere maruz kalmakla birlikte bilinçli olarak izlenen bu siyasetin, reel politik tavrın Türk Dış Politikasındaki en somut örneğini teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim Türkiye taraflardan herhangi birini karşısına almadan kendi politik ve/veya ekonomik çıkarlarını gözeterek uzun yıllar bu denge siyasetini yürütmeyi başarmıştır.

Meseleye ilişkin taraflar arasında denge gözetilerek tutum alınması, Türkiye'nin Filistin politikasının doğrusal bir seyir izlemektense konjonktürel olarak farklılık arz etmesini beraberinde getirmiştir. Misal Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda Filistin hakkında gerçekleştirilen 29 Kasım 1947 tarihli oylamada Türkiye, 181 sayılı "Taksim" kararına aleyhte oy kullanarak karşı çıkarken, 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail'in kurulmasıyla bu ülkeyi 28 Mart 1949'da tanımış ve İsrail'i ilk tanıyan Müslüman nüfusa sahip devlet olmuştur.⁸ Öte yandan 1956'da patlak veren Süveyş Krizinin ardından ise Türkiye, Tel Aviv'deki temsilciliğini maslahatgüzar seviyesine indirmiştir.

İngiltere'nin, hâkimiyeti altında olan Filistin'deki Arap-Yahudi sorununa bir çözüm getirebilmek için 1947 yılında BM'ye başvurması üzerine, BM'de kurulan Filistin Özel Komitesi, Filistin'in taksimini öngören bir teklifi Genel Kural'a getirmiştir. İngiliz mandasını sona erdirerek Arap ve Yahudi devletleri kurulmasını öngören Taksim Planı, uluslararası statüdeki Kudüs şehrinin sınırlarını da belirlemekteydi. Filistin hakkında yapılan oylamada Türkiye, bu taksim kararına, İran, Pakistan, Afganistan ve beş Arap ülkesi ile birlikte aleyhte oy kullanarak karşı çıkmıştır. Ancak oylama neticesinde Filistin'in taksimi BM'de kabul edilmiştir.

Taksim Kararından yaklaşık altı ay sonra İsrail'in kurulması üzerine, Arap devletleri Türkiye'nin İsrail'i tanımaması yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. Türkiye, ortak bir geçmişe sahip olduğu ve birçoğunun sınır komşusu olarak ekonomik bağlamda da önemli konumda olduğu Arap devletlerinin bu yöndeki isteklerini göz ardı etmemeyi tercih etmiştir. Bu nedenle Türkiye, öncelikle ABD ve İngiltere⁹ olmak üzere pek çok Batılı

⁸ "İsrail'in kuruluşu ve ardından Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak ile İsrail arasında yaşanan 1948 Arap-İsrail Savaşı çok sayıda Filistinlinin yurtlarından edilmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu savaşın sonunda İsrail, Filistinlilere ait toprakların bir kısmını işgal ederek, BM'nin 1947 tarihli taksim kararı ile İsrail'e bırakılmış olan 5.800 mil²'lik toprağı 8.000 mil²'ye çıkarmıştır. Gazze'nin İsrail ve Mısır arasında, Batı Şeria'nın ise İsrail ve Ürdün arasında paylaşılmasıyla sona eren 1948 Arap-İsrail Savaşı, bu tarihten sonra gerçekleşecek olan Arap-İsrail savaşlarının ilk halkasını oluşturmuştur." Bkz. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2008), 231.

⁹ 14 Mayıs 1948 tarihinde David Ben Gurion başkanlığında Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi'nin, İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmesinden yaklaşık 11 dakika sonra İsrail, ABD tarafından tanınmıştır. ABD'nin İsrail Devletini tanımmasının ardından da İngiltere bölgedeki

ülkenin İsrail'i derhal tanımasına rağmen bir süre bu ülkeyi tanımayarak "bekle ve gör" politikası izlemiştir. İsrail'in resmi olarak tanınması hususunda gerekli olan bütün işlemlerin tamamlanmasına rağmen, kuruluşundan on bir ay sonra *de facto* olarak tanındığı kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁰ Öte yandan Türkiye'nin bu kararı açıklamasında 1948 Arap-İsrail savaşında tarafların ateşkes yapmış olması ve BM'nin 11 Mart 1949'da İsrail'in BM üyeliğini kabul etmesi gibi gelişmeler de etkili olmuştur.¹¹

İsrail ile 1950 senesinde maslahatgüzar, 1952 yılında ise büyükelçi düzeyinde diplomatik ilişki kuran Türkiye, 1956 yılında yaşanan Süveyş Krizinin ardından temsilciliğini maslahatgüzar düzeyine indirmesi yönündeki diplomatik hamlesinin gerekçesini Bağdat Paktı'nın akıbeti açısından bir stratejik taktik olarak açıklamış ve İsrail'e yönelik siyasi bir tutum olmadığı konusunda muhatabına bilgi vermiştir.¹² Nitekim Türkiye'nin Arap ülkelerini Bağdat Paktı'na dâhil etmek için yoğun çaba harcadığı bir dönemde patlak veren bu kriz karşısında Türkiye'nin temkinli bir politika izlediği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.¹³ Türkiye, esasında Süveyş Krizinde konuya ilişkin politik duruşunu tarafların tepkisini çekmemeye çalışarak belirlemeye dikkat etmiştir. Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesine karşı çıkan İngiltere ve Fransa sorunun çözümüne yönelik olarak bir konferans tertiplemiş; ancak Mısır'ın katılım sağlamadığı bu konferans sonunda bir mutabakata varılamamıştır. Daha sonra Türkiye'nin de dâhil olduğu on sekiz devletin "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği"ni kurması üzerine, Türkiye ile Arap devletleri arasındaki ilişkiler gerilmiştir.¹⁴ Ancak önce İsrail'in, daha sonra da İngiltere ve Fransa'nın Mısır topraklarına girmesi sonucu krizin savaşa evrilmesi üzerine, Türkiye, bu konuda İsrail'e yönelik duruşunu değiştirmiştir. Türkiye'nin de katıldığı Tahran'da

manda yönetimini sona erdirdiğini ilan etmiştir. Bkz. Çağrı Erhan ve Ömer Kürkcüoğlu, "1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler," ed. Baskın Oran *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 745.

¹⁰ "Hükümetimiz İsrail'i resmi tanımaya karar verdi," *Cumhuriyet*, 29 Mart 1949, 1. Türkiye'nin, İsrail'i tanımasında etkili olan ulusal ve uluslararası faktörler için bkz. Burak Şenel, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci," *Akademik Ortadoğu* 9, Sayı 1 (2014): 166.

¹¹ Malike Bileydi Koç, *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006* (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2006), 295.

¹² M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu," der. Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 1998), 571.

¹³ Robert McNamara, *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East 1952-1967 From The Egyptian Revolution to the Six Day War* (London: Frank Cass, 2003), 36.

¹⁴ Koç, *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*, 302.

gerçekleştirilen Bağdat Paktı üyelerinin toplantısı sonrası 8 Kasım 1956 tarihinde yayınlanan ortak bir bildiriye, İsrail'in Mısır topraklarına yönelik saldırısının kabul edilmediği ve derhal Mısır topraklarından çekilmesi gerektiği belirtilmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı 26 Kasım 1956 tarihli bildirisinde ise, Filistin sorununun Birleşmiş Milletler kararları ekseninde çözüme kavuşması için en başından beri çaba sarf ettiğini ancak Ortadoğu'da ciddi bir gerginliğe yol açan bu meselenin çözüme kavuşturulmadığını, dolayısıyla da sorunun çözülmesine kadar Tel Aviv'de bulunan elçisini geri çekme kararı aldığını açıklamıştır. Süreç 19 Aralık 1956 tarihinde ise İsrail'in elçisini çekmesiyle sonuçlanmış, 1980 yılına kadar diplomatik ilişkiler maslahatgüzarlık seviyesinde devam etmiştir. Türkiye, bu kararının ardından Filistin meselesinin Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde çözüme kavuşmadığı müddetçe geri çağrılan büyükelçinin Tel Aviv'e gönderilmeyeceğini açıklamıştır.¹⁵ Bu noktada diplomatik ilişkilerin tümünden kesilmeyip; sadece temsil düzeyinin elçilikten maslahatgüzarlığa düşürülmesi, Türkiye'nin ABD Kongresi'nde çok güçlü olan Yahudi lobisini karşısına almamak için İsrail'e gösterdiği tepkide ölçülü olamaya dikkat ettiği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶

Siyasal kaygıların yanı sıra Türkiye açısından ekonomik gerekçeler de Arap devletleri ile İsrail arasında bir denge siyaseti gütmesinde etkili olmuştur. Türkiye bir yandan Arap ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan İsrail ile tesis ettiği anlaşmalar sayesinde bu ülke ile muhtelif alanlarda ilişkilerini geliştirmeyi ihmal etmemiştir. Nitekim 5 Şubat 1951 tarihinde İsrail ile Hava Ulaştırma Anlaşması, 4 Temmuz 1950'de ise ticaret anlaşması imzalanmıştır.¹⁷

Bu dengeleme siyasetinin bir uzantısı olarak Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde, özellikle İsrail'in kuruluşunu takip eden on yıllarda, bir gizlilik hassasiyeti içerisinde olduğu görülmüştür. Nitekim İsrail'in ilk Başbakanı David Ben Guiron ilişkilerdeki dikkat çekmeme (*low profile*) hassasiyetine atfen Türkiye-İsrail ilişkilerini kaba bir tabirle "metres sendromu" şeklinde ifade etmiştir. İsrail Başbakanı David Ben Gurion'un 29 Ağustos 1958 tarihinde yaptığı Türkiye ziyaretinde bu gizlilik hassasiyetinin izleri

¹⁵ Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa," ed. Şaban H. Çalış ve diğerleri, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik* (Ankara: Liberte Yayınları, 2001), 245.

¹⁶ Hüseyin Bağcı, *Türkiye'nin Dış Politikasında 1950'li Yıllar* (Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2001), 79-82.

¹⁷ Sırım, "Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri," *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, Sayı 1 (2019): 360.

görülebilir.¹⁸ İsrail ile ilişkilerin ciddi ölçüde geliştiği 1990'lı yıllara gelindiğinde ise İsrail'den Türkiye'ye yapılan resmi ziyaretlerden basın haberdar edilmeye başlandığı, dolayısıyla ikili ilişkilerin bu türden bir dikkat çekmeme hassasiyetinin önemli ölçüde azaldığı gözlemlenebilmektedir.¹⁹

1967 Arap-İsrail Savaşı: Türkiye'nin Temkinli Denge Siyaseti

Filistin sorununda önemli bir dönüm noktasını teşkil eden 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı'nın²⁰ ardından Türkiye'nin meseleye ilişkin yaklaşımı Arap ülkelerinin endişelerini dikkate alma biçiminde bir seyir izlemeye başlamıştır.²¹ 5 Haziran 1967 tarihinde başlayan ve altı gün boyunca devam eden Arap-İsrail Savaşı'nda, Türk karar alıcılar hem bu savaşın ortaya çıkması sürecinde krizlerin yaşandığı dönemde hem de savaş sırasında ve sonrasında Arap ülkelerinin hassasiyetlerini dikkate alan bir tutum sergilemişlerdir. Nitekim 1967 tarihli Arap-İsrail Savaşı başlamadan kısa bir süre önce Türkiye, Ortadoğu ülkelerinde görev yapan büyükelçilerini Ankara'da toplantıya çağırması ve toplantı bitimindeki resmi açıklamada Türkiye'nin bölgede

¹⁸ David Ben Gurion, 1958 yılında Türkiye'ye gizlice gelerek Adnan Menderes ile Çevre Paketi (*Periphery Pact*) imzalamıştı. Bengio, söz konusu anlaşmanın 1966 yılında Türk silahlı kuvvetleri ile dışişleri bakanlığının kararı doğrultusunda sona erdirilmesinin arkasında, Kıbrıs meselesi nedeniyle Türkiye'nin Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabası olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Ofra Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders* (New York: Palgrave, 2004), 42-43.

¹⁹ Amikam Nachmani, *Turkey: Facing a New Millennium Coping with Intertwined Conflicts* (Manchester and New York: Manchester University Press, 2003), 201.

²⁰ 1967 Savaşı ile ilgili olarak Edward Said şöyle yazmaktadır: "1967 Savaşı sonucunda İsrail'in Gazze ve Batı Şeria işgal etmesi, Filistinlileri kelimenin tam anlamıyla İsrail yetkesine sokmuştur. Arap dünyası için tam bir hezimet olarak sona eren 1967 Savaşı'ndan sonra Araplar için mesele artık İsrail devletinin ortadan kaldırılması değil, bu hezimetin neticelerinin nasıl ortadan kaldırılacağı olmuştur. Başka bir deyişle bundan sonra Mısır, Suriye ve Ürdün olmak üzere Arap ülkelerinin İsrail politikasının temelini 1967 savaşında kaybedilmiş toprakların geri alınması veya İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi veya çıkarılması teşkil edecektir. 1967 Arap-İsrail savaşının Filistin sorununda meydana getirdiği en önemli değişiklik budur. Bu bakımdan da 1967 Savaşı Filistin meselesinde bir dönüm noktası ortaya çıkmış, yeni bir safha açmıştır. Öte yandan, 1967 bir yıkım yılı olmakla birlikte, Filistinlilerin kendi kendilerinden sorumlu olmaları ve kendi öz kimliklerinin bilincine varmaları gibi gelişmelerin siyasal örgütlerde yansıma bulmaya başlaması da bu yıla rastlar. Nitekim 1967'e kadar Arap ülkelerinin her biri, Filistin'i Filistinlilerin arzularına uygun olmaktan çok, kendi devlet anlayışları ve Filistin trajedisini içtenlikle benimseyen büyük kitlelerin milliyetçi duygularını tatmin edecek şekilde destekliyorlardı." Bkz. Edward Said, *Filistin'in Sorunu*, çev. Alev Alaltı (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), 193.

²¹ 1967 ve 1973 Savaşları sonrasında Türkiye'nin Filistin meselesinde Kudüs sorunu özelindeki tutumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Arım, "Türkiye ve Kudüs Sorunu," içinde *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, der. Meliha Benli Altunışık (İstanbul: Boyut Kitapları, 1999), 149-178.

cereyan eden gelişmeleri dikkatle takip ettiği belirtilerek Türkiye'nin Arap ülkeleri ile yakın ilişkilerine vurgu yapılmıştır. Savaş öncesinde yapılan bu açıklamaların benzeri açıklamalar savaş esnasında da yapılmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in 6 Haziran 1967 tarihli açıklamasında NATO Antlaşması'nın 3. maddesi uyarınca oluşturulan tesislerin, Türk Hükümeti'nin isteği dışında bir oldu-bittiye getirilerek kullanılmasının imkânsız olduğu ifade edilmiştir.²² Yine Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in savaşın seyrinin İsrail lehine neticeleneceğinin neredeyse belli olduğu 10 Haziran 1967 tarihindeki açıklamasında, Türkiye'nin güç kullanılarak toprak elde edilmesine kesinlikle karşı olduğunu belirtmiştir.

Öte yandan Türkiye savaşta ciddi kayba uğrayan Arap ülkelerine acilen gıyecek, gıda maddesi ve ilaç yardımı yapmıştır. Savaş esnasında Türkiye'nin Kızılay aracılığıyla Arap ülkelere yönelik gıda ve ilaç yardımları savaş bittiğinde de sürmüştür. Türkiye Ürdün'e 250 bin dolar, Mısır ve Suriye'den müteşekkil olan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne ise 150 bin dolar değerinde yardımda bulunmuştur.²³

Bütün bunlara ilaveten Türkiye, Arap savlarını destekleyici tutumunu başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası platformlarda da sergilemiştir. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in, 22 Haziran 1967 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki konuşmasında Türkiye'nin politikasının komşuları ve bölge ülkeleri ile siyasî bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet koşuluna dayanan iyi ilişkiler geliştirmeye yönelik olduğuna dikkat çekilerek, Türkiye tarafından Arap halklarına beslenen derin dostluk ve sempati dile getirilmiştir.²⁴ Ayrıca Türkiye 1967 Savaşı sonrasında olağanüstü toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çekilmesi yönünde oy kullanarak Arap ülkeleriyle aynı tarafta yer almıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 22 Kasım 1967 tarihli 242 sayılı karar, İsrail'in 1967 yılı öncesindeki sınırlara dönmesi gerektiğini vurguluyordu. Karar ayrıca, Türkiye'nin de savunduğu şekilde, bölgedeki her devletin egemenliğinin, toprak bütünlüğünün, siyasal bağımsızlığının güvenli ve kabul edilmiş sınırlar içinde barış içinde bir arada yaşama hakkının tanınması konusunda çağrıda bulunuyordu. Daha sonra Filistin meselesinin çözümüne yönelik hemen her girişimde atıfta bulunulan bu karara Türkiye büyük destek vermiştir.

²² Sırım, "Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri," 360.

²³ Fahir H. Armaoğlu, *Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürel Araştırma Merkezi (IRCICA), 2000), 218.

²⁴ Sırım, "Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri," 361.

Bununla birlikte řu hususu da hatırdı tutmak gerekir ki, bu dönemde Türkiye konuyla ilgili olarak aldığı pozisyonlarda Arap ülkelerini memnun edecek bir çizgiye yönelmekle birlikte, Arap ülkelerine karşı temkinli tutumunun bir uzantısı olarak  srail’le ilişkilerini tümden koparmamıştır. Türkiye 1967 Savaşı’nda  srail’i kınamakla birlikte,  srail’i savaşın saldırgan tarafı olarak tanımlamayı kabul etmemiştir.²⁵ Nitekim Türkiye savaştan önce yaşanan gelişmelerle ilgili tepkisi göstermek amacıyla Ortadoğu  lkelerindeki b y kel lerini Ankara’da bir araya getirdiği toplantı sonrasındaki resmi açıklamasında özenli bir ifade kullanmıştır.²⁶ Yine, 1967 Savaşı sonrasında Türkiye, savaşta g   kullanımıyla toprak edinilmesine karşı olduğunu açıklamış ve  srail’i kınamış olmakla birlikte,  srail’in varlığının sorgulanamayacağını da belirtmiştir.²⁷ Savaş sonrasında çıkan tüm silahlı çatışmalarda Türkiye’nin  srail’i kınamasına ve protesto etmesine rağmen bu dönem iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler etkilenmeyerek (1956 Süveyş Krizinin ardından indirilen) maslahatgüzarlık seviyesinde sürdürülmüştür. Başka deyişle, bu dönemde Türkiye ve Arap  lkeleri arasındaki ilişkileri gelişme göstermekle birlikte,  srail ile olan ilişkiler ise sonlandırılmamıştır.

Türkiye bu dönemde Arap  lkeleri ile  srail arasında izlediği temkinli denge siyasetini  slam Konferansı Teşkilatı’nın kurulmasına sebep olan  slam  lkeleri Zirvesi platformunda da sürdürmüştür. Türkiye, El-Aksa Camii’ne yönelik 21 Ağustos 1969’da gerçekleşen sabotajın ardından 22-25 Eylül 1969’da Rabat’ta gerçekleşen  slam  lkeleri Zirvesi’ne gözlemci olarak katılmıştır. Türkiye’nin  slam Zirvesi’nde  srail’in Doğu Kudüs’te işgal ettiği bölgelerden çekilmesini desteklemesine rağmen,  srail’le her türlü ilişkinin kesilmesi yönündeki kararı toplantıya katılan Dışışleri Bakanı  ağlayangil tarafından reddedilmiştir.²⁸ Rabat’taki toplantıdan sonra yayınlanan bildiriye Türkiye’nin “BM’de kabul veya tasvip ettiği kararlara uygunluğu oranında” desteklediği yönünde bir cümle ekletmesi, Türkiye’nin Arap  lkeleri ile yakınlaşırken  srail’i karşısına almak istemeyen politikasının bir göstergesi niteliğindedir.²⁹

²⁵ Mahmut Bali Aykan, “The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s,” *Interantional Journal of Middle Eastern Studies* 25, No. 1, (February 1993): 95.

²⁶ Sırım, “Türkiye-Orta Doğu  lkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri,” 360.

²⁷ Meliha Benli Altunışık, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye- srail İlişkileri,” içinde *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, der. Meliha Benli Altunışık ( stanbul: Boyut Kitapları, 1999), 184.

²⁸ Erhan ve Kürkçüoğlu, “1990–2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler,” 798.

²⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası 1945-1970* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972), 167-169.

Diğer taraftan 1967 Savaşı dolayısıyla Arap ülkeleri ile siyasal anlamda yaşanan yakınlaşma ekonomik yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. 1968 senesinde Arap Ligi Ekonomik Konseyi, Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinde İsrail'in yerini Arap ülkelerinin almasını tavsiye ettiği bir karar almış; bunun üzerine Dışişleri Bakanı Çağlayangil ertesi gün yaptığı açıklamasında Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ekonomik alandaki ilişkilerini geliştirmekten memnuniyet duyacağını belirtmiştir. Bunun bir uzantısı olarak Türkiye İsrail ile arasındaki ticaret anlaşmasını 1969 yılının Nisan ayında iptal etmiştir.³⁰

1973 Arap-İsrail Savaşı ve Türkiye'nin Filistin Sorununa İlişkin Politikasında Yeni Boyut: Ekonomi

1970'li yıllarının ilk yarısında Türkiye'nin Filistin sorunu bağlamında dış politikası Arap tarafını önceleyen bir hâl almıştır. Türkiye 6 Ekim 1973 tarihinde başlayan savaş sırasında tarafsızlığını ilan etmekle birlikte, Arap yanlısı tutum sergilemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye'deki üslerini İsrail'e lojistik destek vermek amacıyla kullanmasına izin vermemesine rağmen Arap ülkelere askeri mühimmat taşıyan Sovyetler Birliği uçaklarına kendi hava sahasını kullandırmıştır.³¹ Savaşı takip eden günlerde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapılan görüşmeler sonucu 338 sayılı karar kabul edilmiştir. Türkiye'nin desteklediği söz konusu kararda, kuvvet kullanılarak toprak kazanmanın kabul edilemez olduğu vurgulanmış ve daha önce alınan 242 sayılı kararın derhal uygulanması istenmiştir.³² Türkiye'nin Arap ülkeleri lehine bu tutumu 1973 Savaşı sonrasındaki gelişmelerde de devam etmiştir. Nitekim Türkiye 1974 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Birleşmiş Milletler'e davet edilmesine ilişkin oylamada olumlu oy kullanmış, Ocak 1975'te Libya ile birlikte hazırladığı bildirgede Filistin'in özgürlük savaşının meşruluğunu savunmuştur. Yine 1975 yılında Türkiye, FKÖ'yü Filistinlilerin tek ve yasal temsilcisi olarak tanımıştır. Yine 1975 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Siyonizmin ırkçılığın bir çeşidi olduğuna dair alınan (3379 sayılı) kararda Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmiştir. Söz konusu dönemde terazinin Arap ülkeleri tarafına yönelmesinde uluslararası sistemden kaynaklanan siyasal sebepler³³ olduğu kadar ekonomik kaygılar da etkili

³⁰ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*, 169.

³¹ Ali Balci, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013), 149.

³² Bülent Aras, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997), 24.

³³ Küba füze krizi sonucunda Soğuk Savaşın 'yumuşama' (détente) dönemine girmesinin yanı sıra Kıbrıs meselesinde ABD ile yaşanan Johnson Mektubu olayı üzerine Türkiye, ABD ile olan

olmuştur. Nitekim 1970’li yıllara gelindiğinde Türkiye’nin o tarihe kadar Filistin meselesi bağlamında temellenen Arap ölkeleri ile ilişkilerinde yeni bir boyut dâhil olmuştur: ekonomi. Bu yıllarda ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler Türkiye’nin meselenin taraflarından biri olan Arap ölkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye bu dönemde Kıbrıs sorunu bağlamında Batılı ölkelerle yaşadığı sürtüşmenin yol açtığı ekonomik sonuçlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs harekâtını gerçekleştiren Türkiye’nin Kıbrıs meselesindeki tutumu savunma harcamalarını artırmasının yanı sıra ABD’den aldığı dış yardımların azalmasına yol açmıştır. Bu yardımların azalması sadece Türkiye-ABD ittifakının Kıbrıs sorununda ayrışan görüşleri ve bunun sonucunda oluşan siyasal pürüzden kaynaklandığını söylemek uluslararası ekonomi-politik gelişmeleri göz ardı etmek anlamına gelecektir. ABD yardımlarının azalmasında bu tarihlerde yaşanan birtakım küresel ekonomi politik gelişmeler nedeniyle dış yardım sağlayacak kapasitesinin azalması da etkili olmuştur. Zira bu dönemde, uluslararası ekonomide sabit kur, kontrollü finans hareketleri ve Keynezyen müdahaleciliğe dayalı Bretton Woods sistemi yerine, dalgalı kurlar, ticari liberalizasyon ve serbest finansal hareketlerin hâkim olduğu neoliberal küresel sisteme doğru yaşanan değişim büyük ölçüde ABD ekonomisinde yaşanan ödemeler dengesi sorununun tetiklemesiyle gündeme gelmişti.³⁴ Dolayısıyla 1970’li yıllar, ABD’nin yakın askeri müttefiki olan Türkiye açısından, 1950’ye kadar borç verme 1950-60 döneminde ise daha ziyade bağış biçiminde olan ABD kaynaklı yardım ve fonların kesilmesi anlamına gelmiştir.

İkinci etmense, 1970’lerin ilk yıllarında patlak veren petrol krizi olmuştur. Petrol şirketleri ile petrol üreticisi ölkeler arasındaki hâkimiyet kavgası sonucunda, OPEC ölkeleri petrol üretim düzeyi ile petrol fiyatları ile ilgili karar verme tekelini şirketlerin yerine kendi kontrolleri altına aldıkları Trablus ve Tahran anlaşmalarını imzalamışlardır. Bunun sonucunda petrol fiyatları beklenmedik bir hızla yükselişe geçmiştir. Öte yandan, 1973 Arap-İsrail savaşında, Petrol İhraç Eden Arap Ölkeleri Örgütü’nün (OAPEC) petrolü “politik bir silah” olarak kullanıp Batılı devletlere ambargo uygulaması ve petrol üretimini kısıması küresel ölçekte bir buhran oluşmasına yol açmıştır. Esasında petrol üreticisi Arap ölkeleri tarafından petrolün silah olarak kullanılması ilk kez 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında gündeme

ilişkilerin niteliğini sorgulayarak, çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bkz. Sariaslan, *Türkiye Ortadoğu İlişkilerinin Ekonomi Politikası*, 134.

³⁴ Sadık Ünay, *Kalkınmacı Modernlik Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 238-239.

gelmişti. Savaşın başladığı 5 Haziran 1967'de petrol üreticisi Arap ülkeleri, İsrail'e yardım eden ya da herhangi bir Arap ülkesine saldıran devletlere ambargo uygulanacağını bildirmiş ve 6 Haziran 1967 tarihinde de İngiltere ve ABD'ye petrol sevkiyatını durdurmuşlardı. Ancak savaş altı gün gibi kısa bir sürede bittiği için ambargo da kısa sürmüştü. Savaştan sonra petrol üreten Arap ülkeleri, 9 Ocak 1968 tarihinde Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nü (OAPEC) kurmuşlardı.³⁵ Petrolün politik bir araç olarak kullanılması 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda, 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan daha ciddi bir biçimde gündeme gelmiştir. OPEC ülkelerinin sahip oldukları ekonomik kaldıraç gücünün farkına varmaları sonucu, 1973 Arap-İsrail Savaşı sadece bölgesel bir savaş olarak kalmayıp, sonuçları itibarıyla uluslararası sistemdeki birçok aktör üzerinde etkisi olan bir savaş olmuştur. Savaş sırasında Suudi Arabistan liderliğindeki Arap ülkeleri, petrol fiyatlarının artırılmasını kararlaştırmış ve petrol üretimlerini kısmışlardır. Ayrıca İsrail'e destek veren ülkelere petrol ambargosu uygulamışlardır. Bu uygulamalar Arap ülkelerinin petrolü politik bir silah olarak kullanabileceklerinin bir göstergesi olmuştur. 1973 Savaşı'nı müteakip ortaya çıkan petrol krizinin etkisiyle ham petrolün varil başına fiyatı 1 Ocak 1974'den sonra 1,80 dolardan önce 10 doların üstüne, 1977'de de 13,66 dolara yükselmiş ve bu durum bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de akaryakıt fiyatlarının birdenbire büyük artış göstermesine yol açmıştır.³⁶ 1973 petrol krizini takiben Türkiye'nin petrol faturası da dört yılda üç misli katlanarak 1977 yılında 6 milyar dolara dayanmıştır.³⁷ Dolayısıyla Türkiye krizin ardından petrol fiyatlarının ani artışına bağlı olarak kredili petrol alımı sorunu ile karşı karşıya kalmış ve bu durum ekonominin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Petrol fiyatlarında yaşanan artışın girdi ve enerji maliyetlerini yükselmesi sonucu ortaya çıkardığı ekonomik sonuçlar, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ekonomik ve ticari anlamda ilişkilerini geliştirmesini hızlandırmıştır. Bu dönemde ciddi ödemeler dengesi açıklarıyla karşı karşıya olan Türkiye, petrol faturalarını karşılayabilmek için ihracat pazarlarını çeşitlendirme yoluna gitmeye başlamış ve bu doğrultuda Arap ülkeleri ile ihracatını arttırmanın yollarını aramıştır. Öte yandan Kıbrıs meselesi nedeniyle bu dönemde Avrupa Ekonomik Topluluğunun bazı Türk mallarına

³⁵ OAPEC Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'nın liderliğinde daha çok geleneksel Arap ülkeleri arasındaki dayanışmayı içerecek bir görünümde kurulmuş olup, 1970'de Cezayir, Bahreyn, Katar, BAE; 1972 yılında ise Suriye, Irak ve Mısır'ın katılımıyla üye yapısı değişmiştir. Bkz. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 380-381.

³⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001), 280.

³⁷ Türel Yılmaz, "Ortadoğu ile İlişkiler," ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası (1919-1912)* (Ankara: Platin Yayınları, 2008), 641.

yönelik kota uygulamasına gitmesi de Türk ihraç ürünleri için yeni pazar arayışlarını tetikleyen bir unsur olmuş ve Türkiye'nin Ortadoğu gibi başka coğrafyalara yönelmesini teşvik etmiştir.³⁸ Bu itibarla Türkiye'nin 1960'lı yılların sonundan itibaren gerek ekonomik gerekse siyasal anlamda Arap ülkeleri ile geliştirmeye başladığı ilişkileri, 1970'li yıllarına ortalarına geldiğinde İşlam Konferansı Teşkilatı (*Organization of the Islamic Conference - OIC*)³⁹ çerçevesinde bu defa ekonomik kaygıların daha fazla öne çıktığı bir biçimde şekillendirilmiştir. Uluslararası arenada ekonomik ve siyasal dinamiklerin birbirlerinden ciddi bir biçimde etkilendiğini açıkça ortaya koyan 1973 petrol krizi, İşlam Konferansı Teşkilatı'nın da gündemini bu yönde belirlenmesine yol açmış ve OIC üyeleri 1973 yılında Cidde'de gerçekleştirdikleri toplantıda mali ve parasal bir kuruluşun varlığının önemine dikkat çekmişlerdir. Türkiye, İşlam Konferansı Teşkilatı'na verdiğı önemin bir göstergesi olarak İşlam Kalkınma Bankası'nın kuruluş planının onaylandığı 1975 yılındaki toplantıya dışışleri bakanı düzeyinde katılmış; bu adım, karşılığını Kıbrıs Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş'ın toplantıya konuk sıfatıyla davet edilmesi şeklinde bulmuştur.⁴⁰ Ayrıca OIC'in yedinci toplantısının İstanbul'da yapılması kararlaştırılmıştır. 12-15 Mayıs 1976 yılında düzenlenen İstanbul'daki toplantıya ev sahipliğı yapan Türkiye, Filistin sorununa ilişkin olarak Arap ülkelerinin tezlerine kayıtsız kalmamıştır.⁴¹

Bütün bu gelişmeler ekseninde Türkiye Arap devletlerine ilişkin olumlu bir tutum sergilerken diğeri taraftan da İsrail ile ilişkilerinin zarar görmemesine dikkat etmiştir. Bu bağlamda 1974 yılının şubat ayında 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen II. İşlam Konferansı Teşkilatı toplantısının sonunda mutabık kalınan Lahor

³⁸ Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye'nin Dış Politikası* (Ankara: Palme Yayıncılık, 2009), 185.

³⁹ Örgütün adı 2011 yılında Astana'da yapılan Dışışleri Bakanları Konseyi kararları doğrultusunda İşlam İşbirliğı Teşkilatı (Organisation of Islamic Cooperation - OIC) olarak değişmiştir.

⁴⁰ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I* (İstanbul, İletişim Yayınları, 2003), 630.

⁴¹ "1975 yılına kadar dışışleri bakanlarının katılımıyla düzenlenen toplantılara müteşsar seviyesinde, devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen zirve toplantılarına ise dışışleri bakanı seviyesinde katılan Türkiye, 1981 tarihinde Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde gerçekleştirilen İşlam ülkeleri devlet başkanları zirvesinden itibaren ise İşlam Konferansı Örgütü'nün zirve toplantılarına cumhurbaşkanı düzeyinde katılım sağlamaya başlamıştır." Bkz. Tayyar Arı, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve ABD ile İlişkileri: Politik İkilem," der. Zeynep Dağı, *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika AK Partili Yıllar* (Ankara: Orion Yayınevi, 2006), 120.

Bildirisi'nde "üye ülkelerin İsrail ile tüm ilişkilerini kesmesi" ifadesine net bir biçimde yer verilmiş olmasına rağmen Türkiye bu karara çekince koymuştur.⁴²

Öte yandan 1977 yılında İsrail'de Likud hükümetinin başa geçmesiyle birlikte Lübnan'a ilişkin İsrail politikasının sertleşmesi, bir yandan Türkiye-İsrail diplomatik ilişkilerinin gerilmesine neden olurken diğer yandan görece mesafeli bir tutum sergilediği Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKÖ) karşı ılımlı bir politika izlemeye başlamasına yol açmıştır.⁴³ Nitekim 1979'da FKÖ'nün Ankara'da bir temsilciliği açılmıştır.

1980'li Yılların Liberal Ekonomik İkliminde Türkiye'nin Filistin Sorununa İlişkin Politikası: Ekonomi Politikasının Zemin Kazanması

Türkiye'nin Arap ülkeleri ile yakınlaşmasını kolaylaştıran gelişmelerin 1980'li yıllarda da sürdüğü söylenebilir. ABD'nin Carter Doktrini'ni ilan etmesiyle birlikte Körfez bölgesindeki Arap devletlerini de içeren bir güvenlik ağı oluşturma niyeti, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin artmasını gerektirmiştir. Ayrıca bu dönemde ekonomik gerekçeler de bölgedeki Arap ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olmuştur. 12 Eylül 1980 darbe yönetiminin son Demirel hükümeti döneminde Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak Kararlarını benimsemesi Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki Arap ülkeleri ile ilişkilerinin geliştirilmesi noktasında önemli bir dönüm noktasıdır. Ana mantığı liberal ekonomi anlayışına dayanan 24 Ocak 1980 kararları ile 1960-80 dönemine damgasını vuran ithal ikameci kalkınma modeline son verilerek ihracata dayalı büyüme stratejisine geçilmiştir.

Bu dinamiklerin yanı sıra İsrail'in tek taraflı bir biçimde ortaya koyduğu uygulamalar ve kararlar da Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde gerginlik yaratırken adeta Arap ülkeleri ile yakınlaşmanın meşru zeminini oluşturmuştur. Nitekim 1980'de İsrail'in Kudüs'ü "ebedi ve değişmez başkenti" ilan etmesini kabul etmeyen Türkiye, İsrail'in bu kararının ardından 28 Ağustos 1980'de Kudüs başkonsolosluğunu kapatmış, 26 Kasım 1980 tarihinde ise Tel Aviv'deki maslahatgüzarlığını ikinci kâtip düzeyine indirmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi yönetiminin aldığı bu karar, İslam ülkeleri dayanışmasından ziyade, ekonomik nedenlere dayandırılmıştır. Türkiye'nin bu tepkiyi Suudi

⁴² İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlılıkları (1945-1990)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 736.

⁴³ Kemal Kirişçi, "The Future of Turkish Policy Toward the Middle East," ed. Barry Rubin-Kemal Kirişçi, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power* (Boulder London: Lynne Rienner Publishers, 2001), 99.

Arabistan'ın Türkiye'ye vaat ettiği kredinin serbest bırakılması karşılığında aldığına dair haberler dönemin yazılı basında yer almıştır.⁴⁴ Bu algı söz konusu kararın Türkiye'nin ilk kez Başbakanlık seviyesinde katılım sağlayacağı Taif'te yapılacak olan İşlam Konferansı Teşkilatı toplantısı öncesinde alınması nedeniyle oluşmuşsa da, 1980 darbesi sonrası askeri yönetimin, —nüfusunun büyük bir kısmının Müslüman olması bağlamında— – Türkiye'nin sahip olduğu İşlami kimliğini gerek iç politikada gerekse uluslararası ilişkilerde bir araç olarak kullanma eğilimi de böyle bir kararın alınmasını gerektirmiş olabilir. 12 Eylül yönetiminin İşlam dininin sosyal kontrol işlevinden yararlanmak amacıyla baş vurulan (rneğin din derslerinin zorunlu kılınması gibi) birtakım uygulamaları hatırlandığında, dış politikada da benzer İşlami reflekslerle hareket edildiği akla gelebilir. Ancak İşrail'e karşı alınan bu kararın ardındaki asıl belirleyici faktör ekonomik sorunlar olmuştur. Nitekim Suudi Arabistan'dan Ağustos 1980'de ekonomik yardım talep edildiğinde Riyad yönetimi Türkiye'ye yapacağı 75 milyon dolarlık ekonomik yardım ve 2 milyon tonluk petrol karşılığında İşrail ile ilişkilerin kesilmesi tavsiyesinde bulunmuştu.⁴⁵

Askeri darbe yönetiminin ardından zal liderliğinde kurulan hkmetin dış politikadaki önceliği ekonomi odaklı olmuştur. Bu bağlamda Turgut zal'ın başbakanlığı (1983-1989) ve cumhurbaşkanlığı (1989-1993) dönemlerinde Ortadoğu bölgesine liberal bir bakış açısıyla yaklaşılmış ve bölge lkeleri ile tesis edilen ilişkilerde fonksiyonalist ve pragmatist bir yaklaşım hâkim olmuştur. Özellikle komşularla politik sorunların czm bağlamında, bölge ülkeleriyle öncelikli olarak ekonomik alandaki ilişkilerin geliştirilmesi işlevsel bir politika olarak görülmüştür. Başka bir deyişle, siyasi gerilimlerin azaltılması için ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, özellikle de ticaretin teşviki zal'ın bölgeye yönelik oluşturduğu yaklaşımın önemli bir parçası olmuştur. Buna ilaveten, bölge lkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye'nin bir taraftan bölgesel bir g olarak konumlanmasına diğer taraftan ise Batılı mttetiklerinin nezdinde öneminin artmasına katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

Öte yandan, 1980'lerin sonlarında yaşanan birtakım gelişmeler Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında 1990'larda ortaya çıkacak değişimlerin işaretleri olmuştur. Türkiye Ortadoğu politikasında başından beri İşrail'le Arap devletleri arasında dengeyi gözetmeye çabalarken, 1980'lerin sonlarına doğru Arap devletlerinin bazı tutumları nedeniyle

⁴⁴ Gencer zcan, "Türkiye-İşrail İlişkileri 50. Yılına Girerken," der. Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi* (İstanbul, Der Yayınları, 2001), 165.

⁴⁵ Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu," 575.

bölgeye yönelik politikasını gözden geçirmeye başlamıştır. Türkiye'nin bu kararında Arap Devletleri ve FKÖ'nün Türkiye'nin Kıbrıs ve Bulgaristan'a yönelik politikalarını desteklememesi ve GAP Projesi nedeniyle palazlanan su meselesi ile PKK'ya destek konularında komşu ülkelerle sorunlar yaşaması etkili olmuştur.⁴⁶ 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Arap ülkeleri ile ilişkilerde yaşanan bu soğuma, ilk bakışta İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi için uygun bir ortam oluşturmuş ise de bu dönemde İsrail'in *fait accompli* niteliğindeki Kudüs kararının yanı sıra, bölgedeki diğer saldırgan faaliyetleri Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği Golan Tepeleri'ne ilişkin 18 Ocak 1981 tarihli ilhak kararı, 7 Haziran 1981'de Irak'taki Osirak nükleer reaktörüne hava saldırısı düzenlemesi, 6 Haziran 1982'de Güney Lübnan'ı işgal etmesi, 18 Eylül 1982'de Sabra ve Şatila mülteciler kamplarındaki kıyımları, Batı Şeria'da yasadışı Yahudi yerleşim yerleri kurması ve 1 Ekim 1985 tarihinde Tunus'ta FKÖ karargâhını⁴⁷ bombalaması gibi hem hukuk hem insanlık dışı uygulamaları bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve Türkiye'nin Arap tezlerine verdiği desteği artırmasına neden olmuştur. 15 Kasım 1988 tarihinde Cezayir'de FKÖ Konseyi toplantısında bağımsızlığını açıklayan Filistin Devleti'ni ilk tanıyan ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur.⁴⁸ İsrail tepki gösterse de, Türkiye, bölge halklarının ve tüm devletlerin barış içinde yaşama hakları olduğu konusunda görüş bildirmiştir.⁴⁹

1980'lerin başında İsrail'in bölgeye yönelik söylemleri ve düzenlediği operasyonlar nedeniyle ilişkiler tümüyle kesilmese bile sınırlı kalırken, 1986'da Tel Aviv'e maslahatgüzar atanmıştır. Öte yandan Irak-İran Savaşı'nın Türkiye'ye dolaylı yoldan olumsuz etkileri de 1980'lerin sonunda bölge politikasının değişmesinde belirleyici olmuştur. Savaşın ağırlıklı merkezi güney olduğundan, Irak'ın birliklerini güney bölgelere kaydırması Irak'ın kuzeyinde merkezin gücünü azaltmıştır. İran bölgedeki Kürt güçlerine destek sağlayarak, Irak ordusunun gücünü bölmeye çalışmıştır. Mısır'ın Camp David zirvesinden sonra Arap ülkeleri arasında itibar kaybetmesinin

⁴⁶ Mustafa Çufalı, "21. Yüzyıla Girişte Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler," der. İdris Bal 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası (İstanbul, Alfa Yayınları, 2001), 51-52.

⁴⁷ "1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi ve ardından FKÖ'nün Beyrut'tan çıkarılmasıyla FKÖ önderliği Tunus'a; silahlı kuvvetleri ise Yemen, Cezayir gibi Arap ülkelerine gönderilmişti." Bkz. Mete Çubukçu, *Bizim Filistin: Bir Direnişin Tarihçesi* (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), 69.

⁴⁸ Davut Dursun, *Ortadoğu Neresi?* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 61.

⁴⁹ Uğur Gündüz ve İdris Arıkan, "Uluslararası İletişim ve Ötekilikler Bağlamında Tarihsel, Düşünsel ve Pratik Unsurlarıyla Türkiye-İsrail İlişkileri ve Krizleri," *Aksaray İletişim Dergisi* 1, Sayı 1 (Ocak 2019): 38.

ardından, Arap ülkelerinin liderliğine oynamaya başlayan Suriye aynı hedefi güden Irak'ı yıpratmak için İran'ın izlediği politikayı takip etmiştir. Kuzey Irak'taki bu durum 1984 yılından itibaren Türkiye'de silahlı eylemlere başlayan PKK için de uygun bir zemin hazırlamış ve 1990'lı yıllarda artacak problemlere kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda güvenlik kaygıları ile belirlenen dış politik anlayışı öne çıkmış, 1970 ve 1980'li yıllarda Türkiye'nin bölgede Arap yanlısı politikalar izlemesinin ardındaki temel nedenlerden biri olan ekonomik faktör, 1990'ların ilk yılları itibariyle daha az hissedilir hale gelmiştir. 1980'lerin sonunda petrol fiyatlarındaki ciddi düşüş ve Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında daralan Ortadoğu pazarı ve hemen ardından uygulanan Irak'a yönelik BM yaptırımları da ekonomik faktörün etkisinin azalmasında belirleyici olmuştur.⁵⁰

1990'lı Yıllar: İsrail ile İlişkilerde Yaşanan İvme ve Denge Politikasında Dönüşüm

1990'lı yıllar Filistin sorunun çözülmesine ilişkin önemli adımların atılması açısından oldukça elverişli bir ortam sunmuştur. Bu türden bir ortamda Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri de ivme kazanmıştır. İlkeler Bildirgesi'nin imzalanmasıyla Filistin meselesinde olumlu gelişmelerin yaşandığı bu ortamda, bir yandan Soğuk Savaş'ın hemen ardından başlayan Birinci Körfez Savaşı'nın etkisiyle PKK tehdidi, diğer yandan iç siyasal çekişmeler nedeniyle irtica tehdidinin gölgesinde büyük ölçüde ordu tarafından belirlenen güvenlik odaklı dış politikanın bir uzantısı olarak 1990'lı yıllarda İsrail-Türkiye ilişkileri en yoğun dönemini yaşamıştır.

1990'ların başlarında Ortadoğu Barış Sürecinde yaşanan gelişmelerle birlikte taraflar arasındaki mesafenin azaldığı bir ortamda, Türkiye'nin İsrail ve Filistin'e yönelik dengeli tutumunu sürdürebilmesi daha da kolaylaşmıştır.⁵¹ Nitekim Camp David anlaşmalarından sonra ara verilen Ortadoğu Barış Süreci'nin Ekim 1991'de Madrid Konferansı ile tekrar başlatılmasıyla çözüm olasılıkları üzerinden iyimser bir hava oluşması Türk dış politikasına esneklik kazandırmıştır. Haziran 1992'deki seçimleri "barış için toprak" yaklaşımını kendisine slogan yapan İşçi Partisi lideri Yitzhak Rabin'in iktidara gelmesiyle barış süreci hız kazanmış ve Ocak 1993'te başlayan ve 4 ay boyunca süren Oslo görüşmelerinin ardından Rabin ve Arafat tarafından Oslo Anlaşması olarak da adlandırılan "İlkeler Bildirgesi"

⁵⁰ Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa," der. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik* (Ankara: Liberte Yayınları, 2001), 261.

⁵¹ William Hale, *Turkish Foreign Policy: 1774-2000* (London: Frank Cass, 2003), 297.

13 Eylül 1993 tarihinde Beyaz Saray’da imzalanmıştır. Barış sürecindeki bu olumlu gelişmeyle birlikte, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır.⁵² Bununla birlikte, 19 Aralık 1991’de İsrail’e temsil düzeyi büyükelçiliğe yükseltilirken eş zamanlı olarak Filistin’e temsil düzeyi büyükelçiliğe çıkarılmış, Filistin meselesi ile ilgili olarak sürdürülen dengeli diplomasi anlayışı 1990’ların başlarında da devam ettirilmiştir. Ancak 1996 yılına gelindiğinde iki ülke arasında imzalanan bir dizi önemli antlaşma ile Türkiye-İsrail ilişkileri stratejik boyuta taşınınca denge İsrail lehine olacak şekilde bozulacaktır.

Diğer taraftan Birinci Körfez Krizi de 1990’ların ilk yarısında Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayan bir diğer gelişme olmuştur. FKÖ’nün Körfez Krizi esnasında Irak’ı destekleyen tek Arap unsur olması ve bunun sonucunda Arap devletlerin FKÖ’ye olan maddi desteklerini azaltması Filistin’i İsrail’le barış yapmaya zorlayan bir durum ortaya çıkarmıştı. Filistin konusunda bu döneme kadar mevcut olan Arap devletlerinin İsrail’e karşı bir blok oluşturmaları Körfez Krizi ile ortadan kalkmış, İsrail’e Arap ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurma yolunda bir olanak sağlamıştır.⁵³ Ortadoğu’da yaşanan bu gelişmelerle birlikte İsrail’le Arap devletlerinin yakınlaşması, bir anlamda Türkiye’nin bu devletleri rahatsız etmeden İsrail’le olan ilişkilerini yapılandırması anlamına gelmiştir. Böylelikle Türkiye, İsrail ile daha ziyade kamuoyundan gizli bir biçimde sürdürdüğü ilişkileri bu defa gizlemeden, açık biçimde geliştirmek için bir olanak elde etmiştir. Birleşmiş Milletler’in “Siyonizm’in bir tür ırkçılık olduğu” kararının iptaline ilişkin görüşmelerinde Türkiye’nin çekimser oy kullanması bu çerçevede değerlendirilebilir.⁵⁴ Benzer biçimde 30 Ekim 1991’de başlayan Madrid Konferansı’nın hemen ardından 31 Aralık 1991 tarihinde Ankara’daki hem İsrail hem de Filistin temsilciliğinin aynı anda büyükelçilik düzeyine çıkartılması da bu yönde bir gelişme olmuştur.⁵⁵

Bu gelişmenin ardından İsrail ve Türkiye arasındaki üst düzey ilişkiler daha sonraki yıllarda başbakan ve cumhurbaşkanı düzeyinde devam etmiştir. 25 Ocak 1994 tarihinde Ezer Weizman Türkiye’yi ziyaret eden ilk İsrail cumhurbaşkanı olarak Türkiye’ye gelmiştir. Ardından Dışişleri Bakanı Şimon Peres Nisan 1994’te Ankara’ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Kasım 1994’te

⁵² Kirişçi, “The Future of Turkish Policy Toward the Middle East,” 101; Işıl Anıl, “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Arap-İsrail Barış Süreci,” der. Meliha Benli Altunışık, *Türkiye ve Ortadoğu Tarih, Kimlik ve Güvenlik* (İstanbul: Boyut Kitapları, 1999), 136-141.

⁵³ Çağrı Erhan, “Orta Doğu Barış Süreci Kutusu,” ed. Baskın Oran *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 570.

⁵⁴ Dursunoğlu, *Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail ilişkilerinin Öyküsü*, 58.

⁵⁵ Erhan ve Kürkçüoğlu, “1990–2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler,” 568.

Başbakan Çiller'in İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaret ise, ilk kez bir başbakanın İsrail'i ziyareti olması hasebiyle ayrıca önemlidir. Karşılıklı ziyaretler dönemin Cumhurbaşkanı Demirel'in Mart 1996'da İsrail'e yaptığı ziyaret ve bir ay sonra da Devlet Başkanı Weizman tarafından yapılan ziyaretle en üst düzeye ulaşmıştır.⁵⁶

23 Şubat 1996 tarihinde iki ülke arasında imzalanan Askeri Alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Antlaşması ise ilişkilerin stratejik ortaklık boyutuna gelmesi açısından ciddi bir kilometre taşıdır. Askeri ve savunma alanında ikili ilişkilerde bir diğer önemli kilometre taşı ise 28 Ağustos 1996'da imzalanan Savunma Sanayi İşbirliği Antlaşması'dır. Antlaşma temelde taraflar arasında savunma alanında bilgi transferini ve teknisyenlerin karşılıklı eğitimini öngörmekle birlikte, Türkiye'nin askeri teçizatının İsrail tarafından modernizasyonunu da içermiştir.⁵⁷ Antlaşma aynı zamanda Türkiye'nin Filistin sorunu bağlamında o tarihe kadar izlemiş olduğu denge politikasından önemli ölçüde bir sapma olması açısından ayrıca dikkate değerdir. Nitekim Türkiye'nin askeri alanda imza attığı en önemli antlaşmalardan biri olan bu antlaşmanın zamanlaması, İsrail'de Mayıs 1996'da yapılan seçimlerin ardından kurulan Netenyahu hükümetinin sertlik yanlısı politikaları nedeniyle Ortadoğu Barış Süreci'nin tıkanmaya başladığı döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla böylesi bir süreçte İsrail'le imzalanan Savunma Sanayi İşbirliği Antlaşması, Türkiye'nin Arap ülkeleri ve İsrail'le ilişkilerinde uyguladığı denge politikasında değişimin başladığına işaret etmektedir.⁵⁸ Türkiye-İsrail ilişkilerinin Arap-İsrail çatışmalardaki iniş ve çıkışlara karşı son derece hassas olduğu kabul edilen bir gerçek olmakla birlikte bu dönemden itibaren İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinde Filistin meselesinin ön koşul olmaktan çıktığı, dolayısıyla söz konusu denge siyasetini gözetme hassasiyetinde azalma olduğu söylenebilir.⁵⁹ Nitekim Ortadoğu Barış Sürecindeki aksaklıklardan bağımsız bir şekilde 1997 yılında karşılıklı üst düzey ziyaretlerin arttığı gözlemlenmektedir. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, 1993 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, İsrail ziyaretini İsrail'in Lübnan operasyonlarını gerekçe göstererek ertelemiş ve

⁵⁶ Gencer Özcan, *Türkiye – İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi* (İstanbul: TESEV, 2005), 50-51.

⁵⁷ Fatma Sarıaslan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 74, No: 4 (2019): 1071.

⁵⁸ Meliha Benli Altunışık, "Güvenlik Kısılacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri," içinde *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, der. Gencer Özcan ve Şule Kut (İstanbul: Büke Yayınları, 2000), 331.

⁵⁹ İlker Aytürk, "The Coming of an Ice Age? Turkish–Israeli Relations Since 2002," *Turkish Studies* 12, No. 4 (December 2011): 675.

söz konusu ziyaret ancak Ortadoğu Barış Sürecindeki olumlu gelişmelerden sonra gerçekleştirilebilmişken, 1997 yılındaki ziyaretlere bakıldığında, ikili ilişkilerin düzeyi ve yakınlığının Arap-İsrail çatışmasına endekslenen bir anlayıştan uzaklaştığını gözlemlemek mümkündür.⁶⁰ 1997 yılı iki ülke arasında güvenlik ve savunma alanındaki ilişkilerin geliştirilmesinde kritik bir yıl olmanın ötesinde, Filistin sorununa ilişkin barış sürecinde ciddi aksamalar yaşanan bir yıl olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın İsrail'i ziyaret eden ilk Genelkurmay Başkanı olarak Şubat 1997'da İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaret bu açıdan önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Yine Mayıs 1997'de dönemin Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın İsrail ziyareti ve aynı yılın Aralık ayında ise dönemin İsrail Savunma Bakanı Mordichai'nin Türkiye'yi ziyareti de, barış sürecinin sekteye uğramasına rağmen, iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. Tayan'ın ziyaretinde, her fırsatta iki ülke ilişkilerinin meşru zeminine temel gerekçe olarak sunulan "bölgesel tehditler" ele alınmış ve bu bağlamda gündeme getirilen ortak tatbikat önerisi Milli Savunma Bakanı'na resmen iletilmiştir.⁶¹ İsrail Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı David Levy'nin yine 1997 yılının Nisan ayındaki Türkiye ziyareti ise, Netenyahu hükümetinin Doğu Kudüs'te yeni yasadışı yerleşim birimleri açılmasına yönelik girişimleri nedeniyle Ortadoğu Barış Sürecinin tikanıklığa uğradığı günlerde gerçekleştirilmiştir.⁶²

2000'lerden Günümüze Türkiye'nin Filistin Sorununa Dair Politikaları ve İsrail'le İlişkiler

Hiç kuşkusuz ki Filistin sorunu Türkiye-İsrail ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. 2000'li yılların başında Filistin meselesinde yaşanan barış sürecinin sekteye uğraması ve 28 Eylül 2000'de el-Aksa İntifadası'nın (İkinci İntifada) başlaması gibi birtakım gelişmeler İsrail Türkiye siyasi ilişkilerinin 1990'lardaki seyrinin sürdürülememesinde etkili olmuştur. Nitekim söz konusu dönemde İsrail'deki sağ koalisyonların temel kaygısı askeri güce dayalı bir güvenlik ortamı tesis etmek olmuştur. Dolayısıyla İsrail'in Filistin sorununa ilişkin siyasetini ciddi ölçüde ve zora dayalı bir şekilde sertleştirdiği bu dönemde, Türkiye'nin Filistin politikası nedeniyle İsrail'i eleştirme siyaseti de giderek güç kazanmıştır. İsrail'in İkinci İntifada karşısında kullandığı orantısız güç, Türkiye'deki toplumsal tabanın

⁶⁰ Sarıaslan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi," 1072.

⁶¹ Uğur Çevik, "Ortadoğu Bağlamında Türkiye İsrail Güvenlik İlişkileri" (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2010), 82.

⁶² Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken," 172-173.

yanı sıra devlet düzeyinde de eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer bölgede çatışmaların yoğunlaşması üzerine İsrail kuvvetlerini aşırı gç kullanmakla suçlamış;⁶³ Nisan 2002’de İsrail Batı şeria’yı işgal ettiğinde Başbakan Bülent Ecevit, Filistin halkına soykırım yaptığı gerekçesiyle şaron yönetimini suçlamıştır.⁶⁴ Bununla birlikte, Ecevit ilişkilerdeki denge hassasiyetini gözeterek kısa bir süre sonra bir açıklama yapmış ve ‘‘soykırım’’ kelimesinin maksadını açan yorumlara yol açtığını belirtmiştir.⁶⁵ Türkiye, ayrıca 20 Ekim 2000’de sivillere karşı aşırı şiddet kullandığı gerekçesiyle BM’nin İsrail’i kınadığı ve olayları soruşturmak için bir mekanizma tesis edilmesini öngördüğü bir karar tasarısına da lehte oy vermiştir.⁶⁶ 2002 yılında yapılan seçimlerin ardından Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının başlamasıyla birlikte de İsrail’in Filistin politikası sert ifadelerle eleştirilmeye devam etmiştir. Esasında söz konusu dönemde Türkiye’deki karar alıcıların dış politika yaklaşımlarının bölgesel işbirliği eksenli bir çizgiye yönelmekle birlikte, İsrail’in Filistin meselesindeki sert tutumu nedeniyle bu ülke ile siyasi ilişkilerin istenen seviyeye taşınamadığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu dönemde de iki ülke siyasi ilişkileri Filistin sorunu münasebetiyle gerilmeye devam etmiştir. Nitekim şaron yönetiminin Refah mültecisi kampına yönelik saldırıları ve Hamas lideri Ahmed Yasin’in öldürülmesinin ardından, Mayıs 2004’te Başbakan Erdoğan’ın İsrail yönetimini ‘‘devlet terörü’’ uygulamakla suçlaması ile birlikte Filistin sorunu, ilişkilerdeki gerginliğin sürmesinde etkili bir unsur olmayı srdrmştir. Bununla birlikte, İsrail’le imzalanmış olan mevcut antlaşmalarla ilgili herhangi bir değişiklik olmamış; iki ülke arasındaki ticaret hacmi artış eğilimini srdrmştir. Anılan dönemde Ankara’nın, yeni dönemde izlediği çok boyutlu dış politikanın bir uzantısı olarak İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı da gözlemlenmektedir. Nitekim 2005 yılına gelindiğinde, önce Dışışleri Bakanı Abdullah Gül, ardından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve daha sonra da savunma ve enerji bakanları gibi hkmetin diğer yelerinin İsrail’e gerçekleştirdikleri ziyaretler ve askerî alanda yapılan yeni işbirliği projeleriyle iki ülke arasındaki ilişkiler 2004’n olumsuz atmosferinden sıyrılmıştır.⁶⁷

⁶³ ‘‘Sezer: ‘Ortadoğu’da barış BM kararları uygulanırsa sağlanır’,’’ *Hürriyet*, 25 Ekim 2000.

⁶⁴ ‘‘İsrail ile ‘soykırım’ krizi,’’ *Hürriyet*, 6 Nisan 2002.

⁶⁵ Esra uhadar Gürkaynak, ‘‘Turkey as a Third Party in Israeli- Palestinian Conflict: Assessment and Reflections,’’ *Perceptions*, (Spring 2007): 103.

⁶⁶ Ali Balı, ‘‘Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail: 1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma,’’ *Ortadoğu Etütleri* 2, Sayı: 4 (2011): 127.

⁶⁷ Louis Fishman, ‘‘Turkish-Israeli Relations in a post-Arab Spring: A Historical Perspective,’’ *Ortadoğu Analiz* 5, Sayı: 50 (şubat 2013): 39.

Ancak 2006 yılında Filistin sorunu ekseninde yaşanan bazı gelişmeler üzerine, ikili ilişkiler yeniden olumsuz bir havaya bürünmüştür. 25 Ocak 2006 tarihinde yapılan Filistin seçimlerinden zaferle çıkan Hamas'ın lideri Halid Meşal'ın 16 Şubat 2006 tarihli Türkiye ziyareti ve İsrail'in Haziran 2006'da Gazze'den başlayarak Lübnan'ı hedef alan saldırıları bu olumsuz havanın oluşmasında rol oynamıştır. Bu süreçte Türkiye, İsrail'in şiddet içeren bölge politikalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmekten kaçınmamıştır. Bu rahatsızlık sadece sözle ifade edilmekle kalmayıp Türkiye'nin İsrail konusunda aldığı kararlara da yansımıştır. Bu çerçevede, kırk sekiz adet F-4 uçağının modernizasyonu ihalesi İsrail'e verilmezken, uzun bir süre gündemi meşgul eden Manavgat Nehri suyunun İsrail'e satılması projesi de iptal edilmiştir.

Öte yandan 2000'li yıllardan itibaren Türkiye, gerek bölgesindeki ülkelerle gerekse diğer dünya ülkeleriyle ilişkilerinde —özellikle 1990'larda dış politikaya hâkim olan— savunmacı ve güvenlikleştirilmiş bir yaklaşımdan ziyade, işbirliğine, siyasi diyaloga ve yumuşak güce dayanan bir dış politika anlayışına yönelmiştir. Bu perspektifle, Türkiye Mart 2007'den itibaren Filistin meselesinde arabuluculuk rolü üstlenerek İsrail ve Suriye arasında dolaylı görüşmeleri yürütmeye başlamış ve Türkiye'nin Filistin sorunu eksenindeki konumunda yeni bir boyut söz konusu olmuştur. Ancak bu durum İsrail'in realist bir perspektifle bölgedeki varlığını askeri güçle sürdürmeye ısrarla devam etmesi nedeniyle sürdürülebilir olmamış ve ancak İsrail'in 27 Aralık 2008 tarihinde Gazze'ye yönelik olarak başlattığı "Dökme Kurşun Operasyonu"na kadar devam edebilmiştir. İsrail'in Gazze'ye gerçekleştirdiği saldırılar sırasında Ankara'dan gelen tepkiler ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Filistin sorunu bağlamında Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 2009 yılının Ocak ayında iki ülke arasında "*one minute*"⁶⁸ olarak adlandırılan kriz yaşanmış ve bu olay sonrasında iki ülke ilişkileri birbirini takip eden siyasal krizlerle birlikte bir gerilim dönemine girmiştir. 2010 yılının Ocak ayında ise Davos'ta yaşananların rövanşı olarak lanse edilen "alçak koltuk" krizi yaşanmıştır.⁶⁹

⁶⁸ Başbakan Erdoğan İsviçre'nin Davos kentindeki Dünya Ekonomik Forumu'nda düzenlenen bir panelde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e sert bir tepki göstermiş ve ardından kendisine yeterli konuşma zamanı verilmediği gerekçesiyle paneli terk etmiştir. Bkz. "Erdoğan paneli terk etti," *Milliyet*, 29 Ocak 2009.

⁶⁹ İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayolon'un, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u *Knesset*'e davet etmesi üzerine gerçekleştirilen görüşme öncesinde, basın mensupları önünde diplomatik nezaket kurallarına uymayan bir tavır sergilemesi ve bu duruma İsrail basınında geniş yer verilmesinin ardından Ankara ile Tel Aviv arasında gergin bir trafik yaşanmıştır. Bkz. "İsrail'le 'alçak koltuk' krizi," *Milliyet*, 13 Ocak 2010.

İki lke arasındaki siyasi ilişkilerde kopuşa yol açan asıl kriz, yine Filistin sorunu bağlamında ortaya çıkmıştır. 31 Mayıs 2010'da İsrail'in Gazze'ye yönelik uyguladığı ablukayı kırmak amacıyla yola çıkan Mavi Marmara adlı gemiye İsrail ordusunun uluslararası sularda müdahale etmesi ve gemideki dokuz Türk vatandaşının İsrail kuvvetleri tarafından öldürülmesi üzerine bu kriz yaşanmıştır. Türkiye'nin bu saldırıya ilk tepkisi yine askeri ilişkiler düzeyinde olmuş ve 2010 yılının Temmuz ayında İsrail askeri uçaklarının Türk hava sahasını kullanması yasaklanmıştır. Mavi Marmara saldırısının ardından Türkiye, İsrail ile ilişkilerinin yeniden normalleşmesi için üç talepte bulunmuş (İsrail hükümetinin özür dilemesi, ölen vatandaşların ailelerine tazminat ödenmesi ve Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırılması), İsrail'deki hkmet koalisyondaki radikal sağ isimlerin de etkisiyle üç yıl boyunca Türkiye'nin taleplerini karşılamaya yönelik herhangi bir girişimde bulunmayınca iki ülke ilişkileri, siyasi ve askeri düzlemde tarihinin en düşük seviyesine gerilemiştir. Türkiye'nin yukarıda zikredilen talepleri doğrultusunda İsrail tarafından herhangi bir adım atılmaması 2011 yılında iki ülke diplomatik ilişkilerinin asgari düzeye indirilmesi ve askeri anlaşmaların askıya alınması ile sonuçlanmıştır.

Esasında Türkiye'nin askeri merkezli ve g odaklı bir dış politikadan ziyade siyasi diyalog, işbirliği ve karşılıklı bağımlılık eksenli bir dış siyaset izlediği bir dönemde İsrail ile ciddi siyasi krizler yaşamasına; İsrail'in Filistin meselesindeki zm odaklı olmaktan ziyade sorunu derinleştiren uzlaşmaz ve saldırgan tutumunun yol açtığı söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin bu dönemde bölgedeki diğer aktörlerle giderek artan siyasi ve ekonomik iç birliği ve genel olarak bölgeye entegrasyonu göz önüne alındığında, İsrail ile siyasi ilişkilerde yaşanan krizlerin, Türkiye'nin o dönem gerek dünya gerek bölgeye ilişkin dış siyaseti açısından olağan durumlar olmadığı açıktır.

Bu süreçte Türkiye ve İsrail ilişkilerinin gergin seyretmesinde etkili olan bir diğer husus da İsrail'in Filistin topraklarındaki yasadışı yerleşimleri olmuştur. İsrail'in Filistin topraklarındaki yasadışı yerleşimlerine ilişkin Türkiye'nin tutumu net olmakla birlikte, İsrail ile arasındaki gerginlik oluşmasına varacak ölçüde etkili olan bir konu olmamıştır. Özellikle 2011 yılının ikinci yarısından itibaren İsrail hükümeti yeni yerleşimlere ilişkin faaliyetlerini arttırmış ve Türkiye bu faaliyetleri her defasında şiddetle kınamıştır. Dışışleri Bakanlığı 2011 yılında Temmuz ayından itibaren yıl bitimine kadar İsrail'in konuyla ilgili olarak attığı her adım üzerine sert açıklamalar yapmıştır. İsrail, BM Güvenlik Konseyi'nin konuya ilişkin 23 Aralık 2016 tarihli son kararına rağmen, ABD Başkanlık koltuğuna Donald Trump'ın oturmasının hemen ardından, işgal altındaki Doğu Kudüs ve Batı

Şeria'da yasadışı yeni yerleşim faaliyetini onaylamıştır. Son olarak 23 Şubat 2018'de Doğu Kudüs'ün güneyinde üç bin yeni konut inşasının onaylamış ve Türkiye buna yine sert tepki göstermiştir. İsrail yasadışı yerleşim yerleri konusunda *fait accompli* yöntemi izleyerek uluslararası hukuku ve ilgili Birleşmiş Milletler kararlarını hiçe sayan adımlarını peyderpey atmaya devam etmekte ve Türkiye de İsrail'in yerleşim yerleri siyasetini yazılı açıklamalarla kınamaktadır.

İsrail'de yönetime peşi sıra gelen sağ iktidarlar bir yandan yasadışı yerleşim yerleri vasıtasıyla bölgede sessiz ve derinden bir yayılma siyaseti izlerken diğer yandan ise bölgedeki tehdit algılamalarını askeri güç kullanarak oldukça saldırgan ve yıkıcı bir biçimde çözme konusundaki ısrarlarını sürdürmektedirler. Nitekim 2014 yılı Türkiye ve İsrail siyasal ilişkileri açısından, İsrail'in Mavi Marmara baskınına ilişkin tutumunun yılın ilk aylarında yumuşamasıyla yakınlaşma beklentilerinin korunduğu bir yıl izlenimi vermiş olmakla birlikte, İsrail'in 7 Temmuz 2014 tarihinde başlattığı "Koruyucu Hat Operasyonu" Türkiye-İsrail ilişkilerinin politik anlamda yeniden gergin bir seyir izlemesine neden olmuştur. Operasyon nedeniyle Türkiye İsrail'i sert bir dil ile eleştirmiştir. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerde gerginlik yaratan bir başka gelişme ise İsrail'in Mescid-i Aksa'ya yönelik baskını olmuştur. 1967 yılından beri ilk defa Mescid-i Aksa'nın bütün Müslümanlara kapatılması Kudüs'te tansiyonu yükseltirken, Türkiye'nin sert tepkisine neden olmuştur. İsrail Silahlı Kuvvetleri (IDF-Israeli Defense Forces) ya da eylemleri ile daha çok örtüşen ve literatürde giderek yaygınlaşan adıyla "İsrail İşgal Kuvvetleri"nin (IOF-Israeli Occupation Forces)⁷⁰ Filistin meselesine ilişkin tutumunun ve ABD yönetiminin bu

⁷⁰ W. Andrew Terril, "Low Intensity Conflict in Southern Lebanon: Lessons and Dynamics of the Israeli-Shi'ite War, Conflict Quarterly, *Journal of Conflict Studies* VII, No. 3 (Summer 1987): 22-35; Max Singer, "Moral Standards Under Pressure: The Israeli Army and the Intifada," *Ethics & International Affairs* 4 (March 1990): 135-143; Mark Juergensmeyer ed., *Violence and the Sacred in the Modern World* (London: Frank Cass, 1991); Khalil Shikaki, "The Peace Process, National Reconstruction, and the Transition to Democracy in Palestine," *Journal of Palestine Studies* 25, No. 2 (Winter 1996): 5-20; Honaida Ghanim, "Thanatopolitics: The Case of the Colonial Occupation in Palestine," ed. Ronit Lentin *Thinking Palestine* (NY: Zed Books, 2008), 65-82; Ahmed A Rjoob, "The Impact of Israeli Occupation on the Conservation of Cultural Heritage Sites in the Occupied Palestinian Territories: The Case of 'Salvage Excavations' " *Conservation and Management of Archaeological Sites* 11, Nos: 3-4 (2009): 214-23; Mia Bloom, "Death Becomes Her: Women, Occupation, and Terrorist Mobilization," *PS: Political Science & Politics* 43, Issue 3 (July 2010): 445-450; Ron J. Smith, "Graduated incarceration: The Israeli occupation in subaltern geopolitical perspective," *Geoforum* 42, Issue 3 (June 2011): 316-328; Jad Isaac-Jane Hilal, "Palestinian landscape and the Israeli-Palestinian conflict," *International Journal of Environmental Studies* 68, No. 4 (August 2011): 413-429; Salem Thawaba, "Building and planning regulations under Israeli colonial power: a critical study from Palestine," *Planning Perspectives* 34, No: 1 (2019): 133-146.

eylemleri destekleyici tavrının Türkiye tarafından tasvip edilmediği, son gelişmeler üzerine Türkiye tarafından yapılan resmi açıklamalardan açıkça anlaşılabilir.⁷¹ Türkiye'nin Filistin meselesinde aktif bir rol üstlenerek başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası platformlarda Filistin'i desteklediği ve Filistin'in haklarının korunması bağlamında siyasi bir mücadele verdiği açıktır.⁷² Bununla birlikte İsrail'in Mavi Marmara saldırısıyla ilgili Türkiye'nin taleplerine yönelik olumlu adımlar atmasından sonra iki ülkenin siyasi ilişkilerinde ortaya çıkan normalleştirme gayretleri, 28 Haziran 2016'da imzalanan mutabakatla birlikte karşılığını bulmuştur.⁷³ Dolayısıyla ilk bakışta Türkiye'nin Filistin meselesine ilişkin taraflar arasındaki dengeleme politikasının devam edeceği öngörülebilir. Ancak sorunun çözümü noktasında ABD gibi başat uluslararası aktörlerin İsrail yanlısı tutumları söz konusu dengeleme siyasetinin sürdürülebilirliğini tartışmaya açmaktadır. Nitekim son olarak ABD Başkanı Donald Trump'ın, İsrail Başbakan Netanyahu'nun "iki devletli çözüm"den giderek uzaklaşarak toprak kazanmayı ön plana çıkartan çatışmacı politikalarını desteklemesi söz konusu olmuştur. Türkiye ise İsrail'in konuya ilişkin siyasetinin "iki devletli çözüme" doğru çekilebilmesi için İsrail üzerinde uluslararası baskı uygulanması amacıyla uluslararası toplumun harekete geçirilmesi yönünde aktif olmaya çalışmaktadır. Filistin meselesinin önemli bir ayağı olan Kudüs konusunda yaşanan son gelişmeler karşısında Türkiye'nin tepkisi ve BM mekanizmasını etkin bir biçimde kullanması bunu doğrulamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump, 2017 yılının sonunda uluslararası anlaşmalara ve Birleşmiş Milletler kararlarına aykırı bir şekilde Kudüs'ü tek taraflı olarak İsrail'in başkenti olarak kabul etmiş ve Tel Aviv'de bulunan ABD Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınması için Amerikan Dışışleri

⁷¹ T.C. Dışışleri Bakanlığı Açıklaması, *İşgal Altındaki Golan Tepeleri Üzerindeki İsrail Egemenliğinin ABD Yönetimi Tarafından Tanınma Kararı Hk.*, No: 77, 25 Mart 2019. Son erişim: 22 Eylül 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_77_-_isgal-altindaki-golan-tepeleri-hk.tr.mfa.

⁷² Mensur Akgün ve diğerleri, *Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri* (Ankara: Tesev Dış Politika Programı, 2015), 2.

⁷³ "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşması," Son erişim: 27 Eylül 2019, <http://www.resmigazete.gov.tr/Eskiler/2016/09/20160909-1.pdf>. Bu noktada söz konusu anlaşma bağlamında, Mavi Marmara mağdurlarının hukuki süreçlerine ilişkin durumu hatırlamakta fayda var. Saldırıda hayatını kaybedenlerin ailelerine tazminat ödemeleri yapılmış olmakla birlikte, yaralananlar da tazminat talebiyle davacı olmuşlardı. Yaralıların yerel mahkemelere açtığı davalar, olayın Türk kaza hudutlarında değil, uluslararası sularda meydana gelmesi ve mahkemenin başka bir devleti yargılama yetkisinin bulunmadığı gerekçeleriyle reddedilmişti. Temyiz üzerine Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, yerel mahkemelerin bu yönde verdiği kararları, İsrail ile yapılan anlaşmanın 5. maddesini gerekçe göstererek bozmuştur. Bkz. "Yaralılar için de tazminat yolu," *Yeni Şafak*, 29 Eylül 2019.

Bakanlığı'na talimat vermiştir.⁷⁴ Trump'ın açıklamasından kısa bir süre sonra, Türkiye öncülüğünde İsrail'in İşgal Altındaki Doğu Kudüs ve Filistin Topraklarındaki Faaliyetleri' başlığını taşıyan bir karar tasarısı hazırlanmıştır. 21 Aralık 2017'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapılan özel bir oturumda oylamaya sunulan söz konusu karar tasarısı 128 kabule karşı 9 ret ve 35 çekimser oyla kabul edilmiştir.⁷⁵

⁷⁴ "ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdı," *BBC Türkçe*, 6 Aralık 2017.

⁷⁵ "BM'de Kudüs tasarısı 128 oyla kabul edildi," *Deutsche Welle*, 21 Aralık 2017.

Sonuç

Türkiye, İsrail'in kuruluşuyla bölgede ortaya çıkan ve günümüze dek çözümlenemeyen Filistin meselesinde Arap ülkelerinin tezlerine yakın durmakla birlikte, sorun ekseninde ortaya çıkan olaylarda gerek Batı ile gerekse İsrail ile olan ilişkilerine zarar vermekten kaçınmıştır. Türkiye'nin Filistin meselesi özelinde Ortadoğu bölgesine yönelik izlediği dış politika, genel olarak bölgede Arap ülkelerinin kendisine yönelik görüşlerinin olumlu yönde evrilmesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan Filistin sorunun bölgede oluşturduğu gerginliğe rağmen Türkiye, Ortadoğu'daki mevcut realiteye uygun bir biçimde yeni muhatabı İsrail ile de diplomasinin, diyalogun ve ekonomik bağımlılığın önemini göz önüne bulundurarak ilişkilerini sürdürmüştür.

Türkiye, geçmişte olduğu gibi bugün de Filistin meselesinin masada ve barış içerisinde çözüme kavuşturulmasını savunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye 1967 savaşı öncesi sınırlar içerisinde, başkentinin Doğu Kudüs olduğu bağımsız bir Filistin Devletinin kurulmasından, yani "iki devletli" çözümden yanadır. Bununla birlikte yaşanan son gelişmeler bu yönde bir çözümün giderek olanaksız hâle gelmesine yol açmaktadır. Mevcut durumda meselenin çözümünün önünde duran en ciddi engel özellikle son yıllarda iktidara gelen Netenyahu Başbakanlığındaki İsrail yönetimlerinin Batı Şeria'daki yerleşim politikalarına hız vererek "iki devletli" çözümden uzaklaşmalarıdır. Bu bağlamda, bölgedeki haksız ve şiddet içeren uygulamaları ve uzlaşmaz tavrı ile "iki devletli" çözümden giderek uzaklaşan İsrail ile sorunun çözümünün ancak barış masasında gerçekteşebileceğini savunan Türkiye arasındaki ilişkiler etkilenme potansiyeli taşımaktadır.

Öte yandan, 17 Aralık 2010'da bir işportacı olan Muhammad Bouazizi'nin, kendisini ateşe vermesiyle Tunus'ta başlayan ve bölgeyi etkisi altına alan Arap isyanları ve özellikle de Suriye'deki iç savaşın ardından Filistin sorununun ikincil konuma geldiği ve dünya kamuoyundaki öneminin azaldığı ileri sürülebilir. Nitekim Suriye'deki durum bölge ülkelerinden İran ve Türkiye kadar ABD ve Rusya gibi küresel aktörlerin de yoğun bir biçimde gündemini meşgul eden temel mesele haline gelmiştir. Bununla birlikte, bu süreçte Filistin meselesinin Türkiye için önemini yitirmekten ziyade, ulusal güvenliğin sürdürülmesi noktasından hareketle Türkiye'nin bölgedeki öncelikleri bağlamında bir değişim söz konusu olduğu söylenebilir. Nitekim Filistin meselesi Türkiye açısından her dönem olduğu gibi Arap Baharı'ndan sonra da önemini korumaktadır. Yine, dün olduğu gibi bugün de Filistin sorunu Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemeye devam etmektedir. Ancak yeni dönemde Trump başkanlığındaki ABD desteğini hiç olmadığı kadar

arkasında hisseden İsrail'in soruna ilişkin uygulaması muhtemel katı politikaların, Türkiye'nin reel politik bir tavırla Arap ve İsrail tarafları arasında bugüne dek sürdürmeye çalıştığı dengeleme politikasını giderek zora sokacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Akgün, Mensur, Sabiha Senyücel Gündoğar ve Aybars Görgülü. *Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri*. Ankara: Tesev Dış Politika Programı, 2015.
- Anıl, Işıl. "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Arap-İsrail Barış Süreci". içinde *Türkiye ve Ortadoğu Tarih, Kimlik ve Güvenlik*, der. Meliha Benli Altunışık, 129-145. İstanbul: Boyut Kitapları, 1999.
- Aras, Bülent. *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2008.
- Arı, Tayyar. "**Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve ABD ile İlişkileri: Politik İkilem**". içinde *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika AK Partili Yıllar*, der. Zeynep Dağı, 115-140, Ankara: Orion Yayınevi, 2006.
- Arın, Reşat. "Türkiye ve Kudüs Sorunu". içinde *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, der. Meliha Benli Altunışık, 149-178, İstanbul: Boyut Kitapları, 1999.
- Armaoğlu, Fahir H. *Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi. İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürel Araştırma Merkezi (IRCICA), 2000.
- Atmaca, Ayşe Ömür. " 'Filistin' Baharı: Yükselen Umutlar ve Kaybedilen Barış." *Filistin Araştırmaları Dergisi (FİAD)*, no. 1 (Yaz 2017): 61-79.
- Aykan, Mahmut Bali. "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s". *Interantional Journal of Middle Eastern Studies* 25, no. 1 (February 1993): 91-110.
- Aytürk, İlker. "The Coming of an Ice Age? Turkish- Israeli Relations Since 2002", *Turkish Studies* 12, No. 4 (December 2011): 675-687.
- Bağcı, Hüseyin. *Türkiye'nin Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2001.
- Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.
- Balcı, Ali. "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma". *Ortadoğu Etütleri* 2, Sayı: 4 (2011): 117-136.
- Bengio, Ofra. *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*. New York: Palgrave. 2004.
- Benli Altunışık, Meliha. "Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri". içinde *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*. der. Gencer Özcan-Şule Kut, 329-353. İstanbul: Buke Yayınları, 2000.
- Benli Altunışık, Meliha. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri". içinde *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, der. Meliha Benli Altunışık, 181-215. İstanbul, Boyut Kitapları, 1999.
- Bileydi Koç, Malike. *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*. İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2006.
- Bloom, Mia. "Death Becomes Her: Women, Occupation, and Terrorist Mobilization", *PS: Political Science & Politics* 43, Issue 3 (July 2010): 445-450.
- Bölükbaşı, Süha. "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa". içinde *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, ed. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen, 243-269. Ankara: Liberte Yayınları, 2001.
- Çevik, Uğur. "*Ortadoğu Bağlamında Türkiye İsrail Güvenlik İlişkileri*", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2010.
- Çubukçu, Mete. *Bizim Filistin: Bir Direnişin Tarihçesi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Çufalı, Mustafa. "21. Yüzyıla Girişte Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler". içinde *21. Yüzyılım Eşiğinde Türk Dış Politikası*, der. İdris Bal, 51-55. İstanbul, Alfa Yayınları, 2001.
- Çuhadar Gürkaynak, Esra. "Turkey as a Third Party in Israeli- Palestinian Conflict: Assessment and Reflections", *Perceptions*. (Spring 2007): 89-108.
- Dursun, Davut. *Ortadoğu Neresi?*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

- Dursunoğlu, Alptekin. *Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail ilişkilerinin Öyküsü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Erhan, Çağrı, Ömer Kürkçüoğlu. "1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler". içinde *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Cilt II, ed. Baskın Oran, 567-799. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Erhan, Çağrı. "Ortadoğu Barış Süreci Kutusu". içinde *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Ersoy, Eyüp. "Realizm". içinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri* der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu. "Arap Devletleriyle İlişkiler". içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Cilt I, ed. Baskın Oran, 628-635. İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Fishman, Louis. "Turkish-Israeli Relations in a post-Arab Spring: A Historical Perspective". *Ortadoğu Analiz* 5, Sayı: 50 (Şubat 2013): 33-40.
- Ghanim, Honaïda. "Thanatopolitics: The Case of the Colonial Occupation in Palestine". içinde *Thinking Palestine*, ed. Ronit Lentin, 65-82. NY: Zed Books, 2008.
- Gözen, Ramazan. *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayıncılık, 2009.
- Gündüz, Uğur, İdris Arıkan. "Uluslararası İletişim ve Ötekilikler Bağlamında Tarihsel, Düşünsel ve Pratik Unsurlarıyla Türkiye-İsrail İlişkileri ve Krizleri". *Aksaray İletişim Dergisi* 1, Sayı: 1 (Ocak 2019): 19-50.
- Hale, William. *Turkish Foreign Policy: 1774-2000*. London: Frank Cass, 2003.
- Isaac, Jad-Jane Hilal. "Palestinian landscape and the Israeli-Palestinian conflict". *International Journal of Environmental Studies* 68, No. 4 (August 2011): 413-429.
- Juergensmeyer, Mark (ed.). *Violence and the Sacred in the Modern World*. London: Frank Cass, 1991.
- Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001.
- Kirişçi, Kemal. "The Future of Turkish Policy Toward the Middle East". içinde *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, ed. Barry Rubin-Kemal Kirişçi, 93-114. Boulder London: Lynne Rienner Publishers, 2001.
- Kirişçi Kemal. "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği". içinde *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, ed. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, 151-180. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Kürkçüoğlu, Ömer. *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.
- McNamara, Robert. *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East 1952-1967 From The Egyptian Revolution to the Six Day War*. London: Frank Cass, 2003.
- Morgenthau, Hans. J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York, Alfred A. Knopf, Inc. 1962.
- Nachmani, Amikam. *Turkey: facing a new millennium Coping with intertwined conflicts*. Manchester and New York: Manchester University Press, 2003.
- Özcan, Gencer. *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*. İstanbul: TESEV, 2005.
- Özcan, Gencer. "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken". içinde *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoglu, 159-177. İstanbul, Der Yayınları, 2001.
- Rjoob, Ahmed A. "The Impact of Israeli Occupation on the Conservation of Cultural Heritage Sites in the Occupied Palestinian Territories: The Case of 'Salvage Excavations' " *Conservation and Management of Archaeological Sites* 11, Nos: 3-4, (2009): 214-23.
- Said, Edward. *Filistin'in Sorunu*. Çev. Alev Alatlı. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.

- Sarıaslan, Fatma. "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 74, No: 4 (2019): 1065-1102.
- Sarıaslan, Fatma. *Türkiye-Ortadoğu İlişkilerin Ekonomi Politikası*. Ankara: Hece Yayınları, 2017.
- Shikaki, Khalil. "The Peace Process, National Reconstruction, and the Transition to Democracy in Palestine", *Journal of Palestine Studies* 25, No. 2 (Winter 1996): 5-20.
- Singer, Max. "Moral Standards Under Pressure: The Israeli Army and the Intifada", *Ethics & International Affairs* 4, (March 1990): 135-143
- Sırım, Veli. "Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, Sayı:1 (2019): 355-374.
- Smith, Ron J. "Graduated incarceration: The Israeli occupation in subaltern geopolitical perspective". *Geoforum*, 42, Issue: 3 (June 2011): 316-328.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlılıkları (1945-1990)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Şenel, Burak. "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci". *Akademik Ortadoğu* 9, Sayı: 1 (2014): 157-178.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Açıklaması, *İşgal Altındaki Golan Tepeleri Üzerindeki İsrail Egemenliğinin ABD Yönetimi Tarafından Tanınma Kararı Hk.*, No: 77, 25 Mart 2019. Son erişim: 22 Eylül 2019. http://www.mfa.gov.tr/no_77_-_isgal-altindaki-golan-tepeleri-hk.tr.mfa.
- Terril, W. Andrew. "Low Intensity Conflict in Southern Lebanon: Lessons and Dynamics of the Israeli-Shi'ite War, Conflict Quarterly. *Journal of Conflict Studies* VII, No. 3 (Summer 1987): 22-35.
- Thawaba, Salem. "Building and planning regulations under Israeli colonial power: a critical study from Palestine". *Planning Perspectives* 34, No: 1 (2019): 133-146.
- Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminat İlişkin Usul Anlaşması. Son erişim: 27 Eylül 2019. <http://www.resmigazete.gov.tr/Eskiler/2016/09/20160909-1.pdf>.
- Ünay, Sadık. *Kalkınmacı Modernlik Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye*. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Long Grove: Waveland Press, 1979.
- Yavuz, M. Hakan. "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu". içinde *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, (der.) Faruk Sönmezoğlu, 567-582. İstanbul: Der Yayınları, 1998.
- Yılmaz, Türel. "Ortadoğu ile İlişkiler". içinde *Türk Dış Politikası (1919-1912)*, der. Haydar Çakmak, 635-642. Ankara: Platin Yayınları, 2008.
- "ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdı", *BBC Türkçe*, 6 Aralık 2017.
- "BM'de Kudüs tasarısı 128 oyla kabul edildi", *Deutsche Welle*, 21 Aralık 2017.
- "Erdoğan paneli terk etti", *Milliyet*, 29 Ocak 2009.
- "Hükümetimiz İsrail'i resmen tanımaya karar verdi", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1949.
- "İsrail'le 'alçak koltuk' krizi", *Milliyet*, 13 Ocak 2010.
- "İsrail ile 'soykırım' krizi", *Hürriyet*, 6 Nisan 2002.
- "Sezer: 'Ortadoğu'da barış BM kararları uygulanırsa sağlanır'", *Hürriyet*, 25 Ekim 2000.
- "Yaralılar için de tazminat yolu", *Yeni Şafak*, 29 Eylül 2019.